
МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

УДК 339:336.22

В. М. Голуб, к.т.н., доцент**ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОПОДАТКУВАННЯ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

У статті проаналізовано проблеми становлення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання в Україні за період 1991–2012 роки. Показані об'єктивні та суб'єктивні причини, що призвели до значних втрат від неефективних зовнішньоекономічних зв'язків. Зроблена спроба структурувати процес становлення податкової політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Визначені головні трансформаційні механізми входження України у систему глобальних фінансів.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, дезинтеграційні тенденції, "м'яка" валюта, купівельна спроможність, трансформаційні механізми.

В. М. Голуб, к.т.н., доцент**ПРОБЛЕМЫ МЕХАНИЗМА РЕГУЛИРОВАНИЯ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ
ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ**

В статье проанализированы проблемы становления внешнеэкономической деятельности субъектов хозяйствования в Украине за период 1991-2012 годов. Показаны объективные и субъективные причины, которые привели к значительным потерям от неэффективных внешнеэкономических связей. Сделана попытка структурировать процесс становления налоговой политики в сфере внешнеэкономической деятельности. Определены главные трансформационные механизмы вхождения Украины в систему глобальных финансов.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, дезинтеграционные тенденции, "мягкая" валюта, покупательная способность, трансформационные механизмы.

V. M. Holub, candidate of technical sciences,
associate professor**PROBLEMS OF REGULATION AND TAXATION OF FOREIGN
ECONOMIC ACTIVITY IN UKRAINE**

In the article it is analyzed the problems of foreign economic activity of business entities in Ukraine during 1991-2012. Objective and subjective reasons, caused significant losses because of inefficient foreign economic relations, are revealed. It is made an attempt to structure the process of tax policy formation in the sphere of foreign economic activity. The major transformation mechanisms of entry of Ukraine to global finance system are defined.

Keywords: foreign economic activity, disintegration tendencies, soft currency, purchasing power, transformation mechanisms.

Актуальність теми дослідження. Успішний розвиток зовнішньоекономічної діяльності базується на чітко сформованому механізмі її регулювання та впровадженій у практику нормативно-правовій базі щодо оподатку-

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

вання та корегування його у відповідності з економічною кон'юнктурою в країні. Ці обставини зумовлюють актуальність теми дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема ефективності здійснення зовнішньоекономічної діяльності присвячені дослідження багатьох науковців та практиків. Зокрема, теоретико-методологічні основи зовнішньоекономічної діяльності розкриваються і аналізуються у роботах таких українських вчених, як В. Геєць, В. Федосов, В. Козик., В. Васенко, А. Кредісов, А. Філіпенко.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є виявлення механізму формування зовнішньоекономічної діяльності в умовах трансформаційних змін у відкритій малій економіці та з'ясування проблем формування механізму оподаткування та його структурування.

Постановка проблеми. Україна як молода суверенна держава ще не має достатнього досвіду здійснення ефективної зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Це пояснюється передусім тим, що вона не мала змоги набути такого досвіду у складі колишнього СРСР.

Кардинальні зміни в сучасних зовнішньоекономічних відносинах в результаті глобалізаційних процесів, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності в Україні та інших країнах визначили зростаючу увагу до цієї сфери діяльності. В умовах взаємозалежності сучасного світу посилюється роль зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) у вирішенні економічних, соціальних і політичних проблем розвитку. Особливої уваги заслуговують фінансові аспекти зовнішньоекономічних відносин, від яких залежить результативність цієї діяльності і які знаходяться під впливом фінансових і валютних криз, економічних спадів.

Виклад основного матеріалу. Управління фінансовими відносинами у процесі зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання здійснюється за допомогою фінансового механізму, який синтезує методи, важелі, інструментарій для узгодження інтересів суб'єктів господарювання та забезпечення взаємної економічної вигоди учасникам співробітництва [1].

Згідно з законодавством України *зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання* є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном, капіталом або робочою силою. Її здійснення базується на принципах свободи суб'єктів добровільно вступати у зовнішньоекономічні відносини, здійснювати їх у будь-яких формах, не заборонених законом, та рівності перед законом усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності [2].

Обмін товарами між різними країнами здійснюється на основі міжнародного розподілу праці, тобто спеціалізації окремих країн на виробництві певних видів продукції для задоволення потреб світового ринку. Спеціалізація країн формується в залежності від рівня її економічного розвитку, техніки, кваліфікації, рівня освіченості населення, стабільності валютної системи, ефективної податкової політики та інших факторів. Сприяючи залученню дедалі більшої кількості країн до міжнародного обміну, спеціалізація ставить внутрішній стан економіки і добробут народу в різних країнах у залежність від ступеня участі їх у такому обміні, тобто від їх активності у зовнішньоекономічній діяльності.

Світова економіка має багато прикладів вдалої ЗЕД, яка сприяє зростанню економічного благополуччя держави. Наслідки вдалої ЗЕД наочно демонструють так звані нові індустріальні країни: Гонконг, Південна Корея, Сінгапур та Тайвань. Ці країни за десятиліття із 1976 по 1986 рр. продемонстрували значне економічне зростання, коли ВВП цих країн щорічно зростав у середньому в межах від 6,5 до 8,6%. Це дуже високі темпи зростання. Успіх цих країн можна пояснити створенням експортоорієнтованої економіки, коли збіль-

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

шення нетоєкспорту автоматично означає фінансове зростання економіки країни.

Що стосується фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності нашої країни та її впливу на економіку України, то наведемо таку цитату із газети "Фінансова Україна" від 30 липня 1996 р.: "За даними Європейського центру макроекономічного дослідження діяльності України можна зробити такий невтішний висновок. При проведенні економічних реформ була здійснена фатальна помилка. Із двох можливих варіантів був вибраний найгірший, тобто на зміну відсталості, зумовленої ізоляцією від іншого світу, прийшла відсталість, зумовлена зовнішньоекономічною залежністю...". Наслідки цієї помилки наша країна відчуває і зараз.

У той же час існують і деякі об'єктивні причини, які мали негативні наслідки для економіки України.

По-перше, відбувся фінансовий розвал колишнього СРСР, який розпочався в кінці 80-х років ХХ ст., коли у сфері валютних відносин колишніх республік Союзу РСР встановилися дезінтеграційні тенденції. Деякі колишні республіки почали націоналізацію загальносоюзних підприємств, які об'єктивно не мали змоги існувати без фінансування із загальносоюзного бюджету. І, як наслідок, руйнування у 1991 році союзного бюджету.

По-друге, кожний уряд колишніх союзних республік не вагаючись подвоїв заробітну плату своїм робітникам. Загальні грошові доходи населення СРСР підвищилися із 619 млрд. руб. у 1990 році до 1181 млрд. руб. у 1991 р. (≈1,9 рази). І як наслідок цього, з прилавків магазинів зникли майже усі споживчі товари. Водночас, після розпаду СРСР та створення нової спільноти Союзу незалежних держав (СНД), радянський рубль залишився загальною валютою п'ятнадцяти незалежних держав. Кожна з них була зацікавлена видавати якомога більше рублевих кредитів, тоді як інфляційні наслідки лягали на плечі інших держав одночасно.

У зв'язку із кризовими явищами в економіках країн СНД та переходом до системи двосторонніх кореспондентських грошових розрахунків, що зобов'язувало держави вивозити з Росії стільки валюти, скільки вони її ввозили туди, почали виникати великі дефіцити за розрахунками з Росією. Центральний банк Російської Федерації (ЦБРФ) через певний час заблокував ці платежі. Результатами стала гостра платіжна криза у міждержавних розрахунках. Як наслідок, із серпня 1992 року почали створюватися національні грошові системи в країнах СНД.

В Україні, першій серед держав СНД, почалося становлення національної економіки на основі власної грошової системи. На початку 1993 р. власні грошові одиниці або їх сурогати (тимчасові грошові знаки) запровадили сім країн СНД: Україна, Азербайджан, Білорусь, Латвія, Литва, Молдова, Естонія.

Із проголошенням суверенітету та впровадженням національних валют суттєво трансформувалися платіжно-розрахункові відносини на території СРСР. У країнах, де рубль залишився як засіб платежу в міждержавних грошових відносинах, діяли різні курсові співвідношення. Як наслідок – зазначена грошова одиниця мала в різних країнах різну купівельну спроможність. За умов функціонування єдиної рублевої зони дефіцит бюджету країни, яка була емісійним центром (РФ), сплачувався за рахунок додаткової емісії грошей та за рахунок національного багатства інших держав СНД.

Країни СНД, у тому числі й Україна, почали складну роботу над системою багатосторонніх міжнародних розрахунків та платежів на зразок того, як вони були організовані з країнами далекого зарубіжжя. При цьому фактично

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

всі валюти держав СНД не мали можливості відігравати роль міжнародно-платіжного засобу для обслуговування зовнішньоекономічного обліку. Всі вони були неконвертованими, оскільки вільно не оберталися у ВКВ, а належали до так званих "м'яких валют".

На ринку "м'яких валют" сформувався множинний курс національної валюти щодо валют інших держав СНД та ВКВ: офіційний, біржовий, міжбанківський та курс чорного ринку. Множинність курсів національних валют, у свою чергу, породжує активну спекуляцію комерційних структур на різниці курсів, провокуючи тим самим взаємний експорт інфляції. На сьогодні головним інструментом запобігання цим негативним процесам є розвинена система оподаткування ЗЕД.

Податкова політика в сфері ЗЕД має бути спрямована на створення сприятливих умов щодо розвитку експортоорієнтованої економіки, ефективної інвестиційної діяльності, захисту вітчизняного товаровиробника від недобросовісної конкуренції, ліквідації монополізму тощо [3].

Поступова інтеграція України у світову господарську систему призвела до того, що в наш час у зовнішньоекономічній діяльності беруть участь тисячі суб'єктів господарювання, більшість із яких усвідомлюють, що це є реальна можливість підвищення ефективності використання власного потенціалу, а також додаткове джерело фінансових ресурсів. Широкий вихід підприємств на зовнішні ринки може бути ефективним лише в тому випадку, якщо спеціалісти у галузі ЗЕД оволодіють теорією та практикою здійснення зовнішньоекономічних операцій, успішно використовуючи усі позитивні сторони ЗЕД. Широкий перелік видів ЗЕД дозволяє суб'єктам господарювання знайти своє місце в цій сфері діяльності в залежності від спеціалізації, наявного потенціалу, інтересів і можливостей.

Вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2008 році сприяє інтеграції її економіки у світове господарство, що дозволяє вітчизняним підприємствам використовувати переваги міжнародної кооперації і спеціалізації, розподілу ресурсів, доступу внутрішнього ринку до притоку іноземного капіталу, технологій і т.п. Разом із тим, зростають ризики фінансових втрат у результаті загострення конкуренції на світових ринках, що вимагає проведення виваженої податкової політики щодо захисту національних інтересів у сфері ЗЕД як з боку держави, так і з боку суб'єктів господарювання.

У процесі становлення податкової політики в сфері зовнішньоекономічної діяльності України можна чітко визначити три етапи.

1-й етап (1991 – 1996 рр.) - етап лібералізації ЗЕД та становлення системи оподаткування. Основним законом, що регулював зовнішньоекономічні відносини суб'єктів господарювання, був Закон УРСР «Про зовнішньоекономічну діяльність», який був прийнятий ще 16 квітня 1991 року. Із набуттям Україною незалежності 24 серпня 1991 року в умовах лібералізації ЗЕД десятки тисяч суб'єктів господарювання різних форм власності отримали право безпосередньо налагоджувати зв'язки з закордонними партнерами. Особливого значення набули питання організації ЗЕД, регулювання її фінансового механізму, технологій міжнародних розрахунків, страхування підприємств від валютних ризиків. Вважалось, що після розпаду СРСР єдиним варіантом розвитку для молодих держав СНД стала інтеграція в систему світових або глобальних фінансів. Було визнано і узгоджено між МВФ, Світовим банком і Казначейством США, що відповідна економічна доктрина для країн, що розвиваються, повинна включати обов'язково *наступні трансформаційні механізми:*

- 1) проведення лібералізації економіки;
- 2) здійснення приватизації;

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

3) досягнення макроекономічної стабілізації шляхом скорочення інфляції і бюджетного дефіциту”[4].

Процес трансформації у систему глобальних фінансів затягнувся на довший тривалий період, особливо для України. Лібералізація ЗЕД, відсутність врегульованих зв'язків призвели до значного дисбалансу експортно-імпортних операцій, порушення механізму повернення валютних коштів в Україну. З метою зменшення вартості від'ємного сальдо торгового балансу були встановлені високі ставки мита (від 10% до 50%) та звільнено від оподаткування імпорту устаткування, обладнання та сировини. З 1993 року розпочався процес розбудови та встановлення власної податкової політики. Значно розширився перелік підакцизних товарів та зросла ставка акцизного збору (39,9%). Єдиний митний тариф України передбачав ставки від 0 до 10%. Незначна частина товарних позицій була об'єктом вищих ставок в межах 15 - 30%, максимальний рівень митного оподаткування передбачався для алкогольних і тютюнових виробів - 50 %. У три рази було збільшено ставки акцизного збору на імпортований спирт, горілку, вина, коньяки, пиво. З лютого 1994 року з експорту як за іноземну, так і за національну валюту не стягувався податок на додану вартість. Середньозважена ставка акцизного збору в 1994 році збільшилася з 39,9% до 78,4%, а у 1995 році - до 92%.

II-й етап (1996 – 2000 рр.) – етап системної організації заходів оподаткування ЗЕД. На цьому етапі послідовно було введено протекціоністські заходи. 22 грудня 1998 року Верховна Рада України прийняла відповідні закони:

1. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну.
2. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту.
3. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту.

Як наслідок, збільшилося податкове навантаження на зовнішньоекономічну діяльність. Водночас, з одного боку, підвищилися ставки імпортного мита на устаткування, яке вироблялося на машинобудівних заводах, а із іншого боку - було запроваджено мінімальні ставки імпортного мита на поставки сировини, для виробничих потреб та розширено перелік підакцизних товарів. У 1996-1997 рр. відбулося скасування системи преференцій та пільг на ввізне мито для товарів, які походили з країн, що розвиваються. У вересні 1996 року Україна ввела в обіг свою національну валюту – *гривню*. У процесі активного формування та зміцнення національної грошової системи виникла об'єктивна потреба в укладанні міждержавних фінансово-кредитних валютних угод, які повинні були сприяти налагодженню цивілізованих рівноправних та взаємовигідних міждержавних відносин. Усі поточні виплати відразу здійснювалися у гривнях. З 2-го вересня 1996 року у гривні було перераховано ціни, тарифи, оклади заробітної платні, кошти на рахунках підприємств, установ та організацій, вклади громадян у банках. У цей період обсяг експорту в середньому щорічно зростав на 6,7%, або на 0,70 млрд. дол. США більше, ніж обсяг імпорту. Такий розвиток дозволив Україні у 1996 році вперше за роки незалежності досягти позитивного сальдо торговельного балансу на рівні 249,2 млн. дол. США. На протязі 1998–2000 років знизилися ставки на сировину, на низку виробів текстильної промисловості, для удосконалення механізму акцизного збору було введено поняття “мінімальної митної вартості товару”, що, в свою чергу, збільшує базу оподаткування. Водночас підвищилися ставки акцизного збору на нафтопродукти, а саме бензин моторний, у 1,5 рази. Щодо оптимізації механізму стягнення податку на додану вартість, то навпаки, було відмінено мінімальну митну вартість товару, а також заборонено пільги на товари критичного імпорту.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

III-й етап (2000 – 2011 рр.) – етап удосконалення ЗЕД та підвищення ефективності оподаткування ЗЕД. Період 2000–2003 років характеризувався впливом податкової політики на стрімке збільшення вивізного мита як у питомій вазі у структурі мита до 14,8%, так і в надходженнях до державного бюджету на 3079,5%. Період 2004–2006 років характеризувався скасуванням податкових пільг для вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку, а також запровадженням у 2004 р. мита на природний газ у газоподібному та скрапленому стані, а згодом, у 2005 р., збільшенням на нього у 2,5 рази ставок, а з 2006 р. - у 3 рази. Період 2007–2008 років характеризувався проведенням у податковій політиці лібералізаційних заходів у зовнішньоекономічній сфері. Вступ України до СОТ у 2008 році та відповідна лібералізація податкової політики у сфері ЗЕД призвели фактично до збільшення обсягу імпорту, і як наслідок, до зростання від'ємного сальдо торгового балансу.

Період 2009–2010 рр. характеризувався тим, що інструментом податкової політики у цьому періоді було підвищення ставок акцизного податку та наближення їх до європейських стандартів. У другому півріччі 2009 р. було встановлено ставки на спирт етиловий, спиртові дистилляти та спиртні напої у розмірі 34 грн. за 1 л 100-відсоткового спирту (близько 3,2 євро). Збільшення ставок акцизного податку відбувалося і у 2011 році. Із прийняттям 02.12.2010 року Податкового кодексу, а згодом 13.03.2012 року нового Митного кодексу, знову відбувалися суттєві зміни у сфері оподаткування ЗЕД: на спирт етиловий, спиртові дистилляти та спиртні напої відбувалося збільшення обсягу акцизного податку на 44,5%.

Аналізуючи ЗЕД України за період 2000–2012 років, можна констатувати чергове поступове зростання залежності національної економіки від світового господарства, оскільки *коефіцієнт відкритості економіки* протягом цих років перевищує нормативне значення майже на 100%.

Висновки. Таким чином, з метою підвищення ефективності ЗЕД, на наш погляд, необхідно розробити і здійснити:

- структурні зміни економіки у напрямку розвитку імпортозамінюючого виробництва;
- удосконалити законодавчо-нормативну базу з питань оподаткування ЗЕД;
- забезпечити якісний контроль за додержанням митного законодавства суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності;
- визнати, що головними факторами збільшення фіскальної ефективності податкової політики мають бути: збільшення ставок акцизного податку; ліквідація економічно необґрунтованих пільг в оподаткуванні ЗЕД; боротьба з тіньовими схемами в сфері ЗЕД.

Література

1. Фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності: навч. посібник / Л.О. Коваленко, В.М. Голуб, О.В. Абакуменко, В.Г. Маргасова; під заг. ред. Коваленко Л.О. – [2-ге вид.]. - К.: Слово, 2011. – 232 с.
2. Саллі В.О. Основи зовнішньоекономічної діяльності: навч. посібник / В.О. Саллі. – К.: Професіонал, 2003. – 173 с.
3. Луценко І. Оцінка фіскальної ефективності податкової політики в сфері зовнішньоекономічної діяльності / І. Луценко // Світ фінансів. – 2012. - №2. – С. 123-130.
4. Голос України. – 1999. - № 22.

Надійшла 12.11.2012 р.